НЕВРОДИВЕРГЕНТНИТЕ МОМИЧЕТА В ПРИОБЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ: ЕЗИКОВО-МЕДИИРАНО РАЗВИТИЙНО НАТОВАРВАНЕ И СКРИНИНГ ЧРЕЗ DLQ-25

Албена Игнатова
Communication Clinique, София

NEURODIVERGENT GIRLS IN INCLUSIVE EDUCATION: LANGUAGE-MEDIATED DEVELOPMENTAL LOAD AND SCREENING WITH THE DLQ-25

Albena Ignatova
Communication Clinique, Sofia

Abstract: Neurodivergent girls represent a heterogeneous group that may include autism spectrum disorder, attention-deficit/hyperactivity disorder, language disorders and related developmental conditions. In inclusive educational settings, they are often recognised later than boys with comparable levels of need and may therefore remain under-supported, because much of their effort is language-mediated and thus less visible in the classroom. Many girls use camouflaging and compensatory strategies, often linguistic, to appear adjusted, while the functional cost may emerge as anxiety, exhaustion, depression or reduced participation. This paper frames such hidden effort through language-mediated developmental load. The construct here is defined as the strain that arises when the language-borne demands of the environment exceed the child's available resource. The author is reviewing recent international evidence alongside Bulgarian perspectives on functional assessment and pedagogical screening. The work examines: (a) how neurodivergent girls present in the classroom, (b) why visible, disruptive behaviour is an insufficient basis for referral, (c) how camouflaging and overcompensation contribute to under-recognition, and (d) how the DLQ-25, as a screener of language-mediated developmental load, may support earlier identification of this hidden load.

Keywords: language-mediated developmental load, neurodivergent girls, camouflaging, inclusive education, DLQ-25

Въведение

Приобщаващото образование измества фокуса от присъствието на детето в общата среда към качеството на неговото участие и към начина, по който средата отговаря на индивидуалните му потребности. Българската специална педагогика последователно развива това направление и поставя в центъра на подкрепата функционалната оценка и използването на споделен език между специалисти, учители и родители.

Изследвания от последните десетилетия преосмислиха представата за аутизма, разстройството с хиперактивност и дефицит на вниманието (ХАДВ) и езиковите нарушения като преобладаващо мъжки състояния. Съотношението момчета: момичета при клинично диагностициране е около 4:1, но в ненасочените популационни извадки то намалява до приблизително 3:1 [1]. Колективът около Loomes отдава разликата на диагностично отклонение, което показва, че съотношението не отразява действителна разлика в разпространението [1]. Все повече автори отбелязват, че подобни отклонения произтичат от спецификата на диагностичните критерии и скрининговите инструменти, които са изградени предимно върху мъжкия фенотип [2]. Затова момичетата по-често остават извън диагностичния фокус, особено когато умеят успешно да прикриват затрудненията си.

Настоящата статия има за цел да обобщи актуални анализи и изследвания за проявите при невродивергентни момичета в класната стая и да предложи два практически инструмента за подкрепа на приобщаването. Учители, родители и специалисти биха интерпретирали по-ясно невродиверегентните прояви чрез сравнителна таблица на симптомите при момчета и момичета, и картографиране на домейните на DLQ-25 към скрити форми на езиково-медиирано развитийно натоварване в пет различни области. Изборът на този инструмент е провокирано от факта, че в училищната среда почти всичко се случва през езика, а DLQ-25 е сред малкото средства, насочени именно към езиково-медиираното развитийно несъответствие.

Скритият профил на невродивергентните момичета: камуфлаж и компенсаторни стратегии

Cook и кол. използват обобщаващия термин „камуфлаж", за да обозначат съвкупността от поведен-

чески и когнитивни стратегии, чрез които аутистичните хора се адаптират към преобладаващо невротипичната социална среда [3]. В неговите рамки се разграничават маскиране (потискане на видими прояви), компенсация (използване на алтернативни когнитивни пътища за постигане на по-типична изява въпреки запазващите се различия) и асимилация (усилия за сливане с групата) [4]. Важно е да се отбележи, че потискането на видимите симптоми невинаги означава облекчаване на съществуващите различия. В повечето случаи подобно поведение отразява засилена психо-емоционална компенсаторна стратегия. Livingston и Happé установяват, че промяната в компенсаторното поведение следва да се интерпретира като сериозен и тревожен сигнал. Авторите разкриват, че новопоявилите се прояви по своята същност представляват срив на компенсаторните механизми под въздействието на силен и/или продължителен натиск, и много по-рядко описват новоразгръщаща се симптоматика [5].

Систематичният обзор на Chellew и кол. показва, че до шестгодишна възраст момичетата и момчетата от аутистичния спектър демонстрират по-скоро сходни прояви, а полово разграничимите различия се разгръщат постепенно в хода на развитието [6]. Авторите свързват това с факта, че маскирането не е изходна характеристика, а развитийно постижение, което предполага разчитане на чуждото поведение, осъзнаване на собствените особености и изграждане на прикриващи стратегии. Обикновено то се оформя между прехода към училище и юношеството, когато изискванията на средата започват да надхвърлят компенсаторния капацитет на детето [6].

Клинична видимост и скрито натоварване при аутизъм и ХАДВ

Сравнителното проучване на Solomon и кол. върху високофункциониращи деца и юноши от спектъра ясно илюстрира разминаването между тежестта и разпознаваемостта на симптомите [7]. При използване на неклинични показатели за аутистична симптоматика момичетата с аутизъм не се различават значимо от момчетата с аутизъм, но се разграничават ясно от типично развиващите се момичета. Профилът им следователно е по-близък до този на момчетата от спектъра, отколкото до този на връстничките с типично развитие. Най-съществената находка е свързана с психичното здраве: в юношеството аутистичните момичета показват значително по-високи интернализирани симптоми, като около една четвърт попадат в клинично значимия диапазон за депресия [7]. Това очертава повишен афективен риск, произтичащ от съчетаването на половата уязвимост и невроразвитийния профил.

Клиничните данни за полово-диференцираните симптоми при ХАДВ не се различават съществено от тези при аутизъм. Годишен изследователски обзор на Hinshaw и кол. обобщава, че при момичетата с ХАДВ преобладава подвидът с дефицит на внимание, който се описва чрез характерни интернализирани симптоми. На другия край на този континуум се намират момчетата, при които доминира подвидът с хиперактивност –импулсивност и екстернализирани прояви [8]. Тъй като критериите се съсредоточават главно върху поведенията, които нарушават реда и дисциплината, момичетата остават по-слабо забелязани и по-рядко биват насочвани за оценка [9]. В проучването на Mowlem и кол. се подчертава, че когато все пак такива момичета стигнат до специалист, нерядко получават първоначална диагноза тревожно или депресивно разстройство. Преходът към юношеството за момичетата с ХАДВ също се документира като особено уязвим. Изследване свързва интензивността на камуфлажа с по-лошо психично здраве при момичетата от тази популация [10]. Съществено за приобщаващата практика е и експерименталното доказателство, че началните учители имат по-слаби умения за разпознаване на аутистичните момичета, отколкото на момчетата със същия профил [11].

Половоспецифични прояви при развитийни езикови нарушения

Половоспецифичното т.нар. „недоразпознаване“ не се ограничава единствено до невродивергентните групи от аутистичния спектър и разстройството с хиперактивност и дефицит на вниманието. Епидемиологично проучване при деца в детска градина установява разпространение на развитийните езикови нарушения около 7% и само умерен превес на момчетата, приблизително 1,3:1 [12]. Когато изследванията се концентрират върху половото разпределение на децата, получаващи логопедична терапия и езиково-говорни интервенции, съотношението нараства значително [13], [14]. Научните данни показват, че отчетената разлика се свързва с различната честота на насочване между момчета и момичета в полза на мъжкия пол, а не с действителна разлика в разпространението [15]. Момичетата с езикови и обучителни затруднения по-често компенсират чрез усърдие и заучаване, поради което биват разпознавани по-късно, когато академичните изисквания надхвърлят стратегиите им за маскиране и справяне. Тази картина е особено значима за логопедично-педагогическата практика и за инструментите, чувствителни към езиково-медиираното функциониране.

Полово обусловени различия в проявите на невродивергентност в класната стая

Таблица 1 обобщава типичните тенденции на контраст между проявите на невродивергентните момчета и момичета в училищна среда. Резултатите не претендират за дефиниране на категорична разлика между половете.

Таблица 1. Прояви при невродивергентни момчета и момичета в класната стая

Аспект	Невродивергентни момчета (по-често)	Невродивергентни момичета (по-често)
Тип прояви [7], [8]	Екстернализиращи, нарушаващи реда в групата	Интернализиращи, тихи, насочени навътре
Хиперактивност-Импулсивност (ХАДВ) [8], [9]	Двигателна свръхактивност, импулсивни изблици	Вербална свръхактивност (прекомерно говорене), безпокойство
Дефицит на внимание (ХАДВ) [8]	Явна разсеяност, прекъсване, движение	Замечтаност, отнесеност, тиха разсеяност
Социална изява [6]	Очевидни затруднения в контакта	Заучени скриптове, имитация, силно желание да бъдат харесвани
Интереси (аутизъм) [6], [7]	Нетипично съдържание, привличащо вниманието	Социално нормативни по съдържание (животни, герои, връстници)
Регулация [7]	Изблици и конфликти в час	Сдържане на показ в час, последвано от срив у дома
Съпътстващи прояви [7], [10]	Поведенчески оплаквания, опозиционност	Тревожност, депресия, перфекционизъм, изтощение
Реакция на средата [1], [6], [11]	По-ранно насочване за оценка и диагноза	По-късна или погрешна диагноза
Резултат [1], [2], [11]	Разпознаване и подкрепа	По-рядко разпознаване (under-recognition), неточно разпознаване; забавен достъп до подкрепа

Съставено по [1], [2], [6], [7], [8], [9], [10] и [11].

Недоразпознаването (under-recognition) при невродивергентните момичета е комплексен проблем, защото отключва верига от три последователни пропуска, всеки от които забавя достъпа до подкрепа.

Първият пропуск е самото недоразпознаване (under-recognition). Учителите и родителите не винаги разчитат проявите на детето като сигнал за затруднение. Тъй като насочването за оценка обикновено се задейства от видимо, нарушаващо реда поведение, тихите и интернализирани прояви на момичетата рядко привличат вниманието. В проучването на Whitlock се съобщава, че учителите по-често ги тълкуват като черта на характера, а не като възможен дефицит, в резултат на което аутистичните момичета се разпознават по-слабо от момчетата със същия профил [11]. Това е особено значимо, защото по основните прояви момичетата традиционно са по-рядко забелязвани, въпреки че са еднакво засегнати [7].

Следва недиагностицирането или забавената диагноза (under-diagnosis). Дори когато тревожни или затрудняващи функционирането прояви бъдат забелязани, тяхната интерпретация не стига до формална диагноза или стига твърде късно. Както беше посочено, диагностичните критерии и скрининговите инструменти са изградени предимно върху мъжкия фенотип [2], поради което момичетата по-рядко биват насочвани за оценка [9], а техните симптоми се интерпретират по различен начин. В резултат съотношението при диагностицираните случаи не отразява действителното разпространение на състоянието [1].

Накрая едва погрешната диагноза (misdiagnosis). Парадоксът при момичетата е, че когато при тях се установи и разпознае определено затруднение, то често се регистрира неправилно. Момичетата проявяват силни маскиращи и компенсаторни механизми, които отклоняват диагностичното внимание към вторичната емоционална симптоматика. Ето защо те нерядко получават погрешна първоначална диагноза тревожност или депресивно разстройство [8], [10].

Практическата последица от тази каскада е забавеният достъп до подкрепа в сензитивните периоди на предучилищната и началната училищна възраст.

Българската традиция на функционална оценка

Българската традиция в специалната педагогика отдавна разглежда значението на комуникативния и езиковия достъп като основа на пълноценното образователно участие [16]. Функционалната оценка на потребностите тръгва от идентифицирането на дефицита, минава през способностите на ученика и стига до възможностите за педагогическа интервенция [17], [18]. Този подход разглежда затруднението не като изолирана характеристика на детето, а като резултат от несъответствието между неговите възможности и изискванията на средата. Оттук произтича и мястото на педагогическата диагностика – систематичното, вградено в работата на учителя оценяване, при което учителят действа като фасилитатор на подкрепата [19], включително в мултикултурна и многоезична образователна среда [20].

Функционален скрининг на езиково-медиирано развитийно натоварване DLQ-25

Моделът на развитийното натоварване и операционализиращият го въпросник DLQ-25 определят развитийното натоварване като несъответствието, което възниква, когато езиковите, когнитивните, регулаторните и социалните изисквания на средата надхвърлят наличния ресурс на детето [21]. Съществената особеност на DLQ-25 е, че измерва езиково-медиираното развитийно натоварване. Авторът го определя като разминаването, което възниква, когато езикът, чрез който протича почти цялото училищно учене, се превръща в тясното място между възможностите на детето и изискванията на средата. В училище входът на информацията, инструкцията, вътрешната саморегулация и социалното участие се осъществяват преди всичко чрез език. Когато езиковият ресурс на ученика не съответства на езиковите изисквания на средата, натоварването се разпределя мълчаливо върху вниманието, ученето, регулацията и общуването. Досега учителите, специалистите и родителите не разполагаха с инструмент, който да улавя точно това скрито напрежение, което произтича от несъответствието между детето, неговите езикови възможности и изискванията на заобикалящата го среда.

Инструментът е устроен така, че отговаря на самите механизми, чрез които системата пропуска момичетата. Той оценява пет области, разгърнати в отделни наблюдаеми признаци, и така улавя детайли, които сборните скали често изглаждат. Оценката е мултиинформантна и не разчита на един източник. Тя интегрира данните, които постъпват от учителя, родителя и клиничното наблюдение. Тъй като DLQ-25 е замислен като универсален скрининг от първо ниво, той не изисква предварително насочване и регистрира и по-фините, скрити прояви в компенсаторното поведение на момичетата. Таблица 2 представя как петте области отчитат това скрито натоварване и подпомагат работата на учителя.

Таблица 2. Как DLQ-25 измерва скритото натоварване и подпомага работата с невродивергентни момичета

Домейн на DLQ-25	Какво измерва при момичетата (скрито натоварване)	Как подпомага работата на учителя
Езикова обработка (CLP)	Усилие за разбиране на академичния език въпреки добрия разговорен език	Сигнал за скрито затруднение в разбирането; насочва към адаптиране на инструкциите
Езиково-медиирани екзекутивни функции (L-EF)	Непрекъснат когнитивен мониторинг за поддържане на организираност	Ранно откриване на изпълнителния товар; обосновава структурна и организационна подкрепа
Езиково-медиирано учене (L-LEARN)	Разминаване между реален потенциал и постижение на ниво стандарт (2е)	Разкрива подценени способности; обосновава едновременно обогатяване и подкрепа
Регулация (L-REG)	Сдържане на показ в час и срив у дома; интернализация [7]	Прави видима емоционалната цена; позволява ранна превенция на криза
Социално участие (L-SOC)	Заучени социални скриптове и имитация вместо интуиция; изтощение	Разпознава социалния товар; насочва към целенасочени, а не общи мерки

Представените взаимовръзки са изведени по теоретичен път, за които предстои емпирична проверка на валидност. DLQ-25 се разглежда като скринингов инструмент за езиково-медиирано профилиране, който не цели поставяне на диагноза.

Заключение

Представеният теоретичен анализ очертава устойчив проблем в разпознаването на невродивергентните момичета в приобщаващата образователна среда. Данните показват, че по-ниският брой диагностицирани момичета не следва да се тълкува еднозначно като по-ниска честота на невроразвитийни затруднения, а следва да се разглежда като резултат от по-слаба видимост на техните прояви. Маскирането, свръхкомпенсацията и интернализираните симптоми често създават впечатление за адаптираност, старание и емоционална устойчивост, докато реалното функционално натоварване остава скрито.

Разпознаването и насочването към подкрепа се забавят и възпрепятстват когато затрудненията не нарушават реда в класната стая. DLQ-25 може да подпомогне разпознавателния процес, като структурира наблюденията в пет области и позволява включване на информация от учител, родител и специалист. Инструментът не бива да замества диагностичната процедура, но може да направи педагогическото наблюдение по-точно и полезно, да предложи форма за проследяване и да стимулира навременното планиране на подкрепа. Приносът му е в това, че прави измеримо едно доскоро неуловимо количество на езиково-медиирано развитийно натоварване, породено от несъответствието между детето, средата и езиковите му възможности, за което практиката не е разполагала с подходящ инструмент.

References:

1. Loomes, R., Hull, L., Mandy, W. P. L., What Is the Male-to-Female Ratio in Autism Spectrum Disorder? A Systematic Review and Meta-Analysis. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 56(6), 466–474, 2017.
2. Kopp, S., Gillberg, C., The Autism Spectrum Screening Questionnaire (ASSQ)-Revised Extended Version (ASSQ-REV): An instrument for better capturing the autism phenotype in girls. Research in Developmental Disabilities, 32(6), 2875–2888, 2011.
3. Cook, J., Hull, L., Crane, L., Mandy, W., Camouflaging in autism: A systematic review. Clinical Psychology Review, 89, 102080, 2021.
4. Livingston, L. A., Shah, P., Happe, F., Compensatory strategies below the behavioural surface in autism: a qualitative study. The Lancet Psychiatry, 6(9), 766–777, 2019.
5. Livingston, L. A., Happe, F. (2017). Conceptualising compensation in neurodevelopmental disorders: Reflections from autism spectrum disorder. Neuroscience & Biobehavioral Reviews, 80, 729–742.
6. Chellew, T., Barbaro, J., Freeman, N. C., The Early Childhood Signs of Autism in Females: a Systematic Review. Review Journal of Autism and Developmental Disorders, 11(2), 249–264, 2024.
7. Solomon, M., Miller, M., Taylor, S. L., Hinshaw, S. P., Carter, C. S., Autism Symptoms and Internalizing Psychopathology in Girls and Boys with Autism Spectrum Disorders. Journal of Autism and Developmental Disorders, 42(1), 48–59, 2012.
8. Hinshaw, S. P., Nguyen, P. T., O'Grady, S. M., Rosenthal, E. A., Annual Research Review: Attention-deficit/hyperactivity disorder in girls and women. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 63(4), 484–496, 2022.
9. Mowlem, F. D., Rosenqvist, M. A., Martin, J., Lichtenstein, P., Asherson, P., Larsson, H., Sex differences in predicting ADHD clinical diagnosis and pharmacological treatment. European Child & Adolescent Psychiatry, 28(4), 481–489, 2019.
10. McKinney, A., O'Brien, S., Maybin, J. A., Chan, S. W. Y., Richer, S., Rhodes, S., Camouflaging in neurodivergent and neurotypical girls at the transition to adolescence and its relationship to mental health. JCPP Advances, 4(4), e12294, 2024.
11. Whitlock, A., Fulton, K., Lai, M.-C., Pellicano, E., Mandy, W., Recognition of girls on the autism spectrum by primary school educators: An experimental study. Autism Research, 13(8), 1358–1372, 2020.
12. Tomblin, J. B., Records, N. L., Buckwalter, P., Zhang, X., Smith, E., O'Brien, M., Prevalence of specific language impairment in kindergarten children. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 40(6), 1245–1260, 1997.
13. Lindsay, G., Strand, S., Children with language impairment: Prevalence, associated difficulties, and ethnic disproportionality in an English population. Frontiers in Education, 1, Article 2, 2016.
14. Morgan, P. L., Farkas, G., Hillemeier, M. M., Li, H., Pun, W. H., Cook, M., Cross-cohort evidence of disparities in service receipt for speech or language impairments. Exceptional Children, 84(1), 27–41, 2017.
15. McGregor, K. K., How We Fail Children with Developmental Language Disorder. Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 51(4), 981–992, 2020.
16. Aleksova, B., Zhestova komunikatsiya v obuchenieto i rehabilitatsiyata na detsa s uvreden sluh, 2012.
17. Damyanov, K., Funktsionalna otsenka i intenzivnost na podkrepata v priobshtavashtoto obrazovanie. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski", 2024.
18. Damyanov, K., Zamfirov, M. i kol., Nasoki za prilagane na Kartata za funktsionalna otsenka po MKF-CY. Sofia: RTsPPPO – Sofia-grad, 2023.
19. Kaloyanova, N., Uchitelyat kato fasilitator – teoretichni i prakticheski aspekti. V: Profesionalni roli na uchitelya v savremennata obrazovatelna sreda. Burgas: Libra Skorp, 2020. ISBN 978-954-471-689-9.
20. Kaloyanova, N. 2016. Sotsialna integratsia i vazpitanie v multikulturna obrazovatelna sreda. Sbornik nauchni studii „Pedagogicheski i psihologicheski predizvikatelstva na sotsialnata sreda", Burgas (стр.11-40), 2016, ISBN 978-619-7123-51-7
21. Damyanov, K., ICF-CY as a Framework for Functional Assessment in Inclusive Education. Open Journal of Social Sciences, 12(11), 2024.